

УДК: 61(477.85)(091)"1800/1900"

Оксана ХУХЛІНА,
Віталій СМАНДИЧ

Вищий державний навчальний заклад України
"Буковинський державний медичний університет",
Чернівці (Україна).

Oksana KHUKHLINA,
Vitaliy SMANDYCH

State Higher Educational Institution of Ukraine
"Bukovina State Medical University", Chernivtsi (Ukraine)
oksanakhukhlina@mail.ru,
smanduch@rambler.ru

РОЗВИТОК МЕДИЦИНИ НА
ТЕРИТОРІЇ БУКОВИНИ ЗА ПЕРІОД
XIX СТОЛІТТЯ: ЗАРОДЖЕННЯ,
СТАНОВЛЕННЯ

DEVELOPMENT OF MEDICINE IN
THE TERRITORY OF BUKOVINA FOR
THE PERIOD OF 19 CENTURIES: THE
ORIGIN, FORMATION

Ключевые слова: Хухліна Оксана, Смандич Віталій. Развитие медицины на территории Буковины в период 1800-1900 г.: зарождение, становление.
история медицины, Буковина, медицинское образование, здравоохранение.

В статье рассмотрены материалы медико-исторических трудов инациональных врачей за господство Российской и Австро-Венгерской, Румынской империй, украинских врачей и историков медицины в период «украинского возрождения», врачей диаспоры и независимой Украины. Буковинский край, который в период 1800-1900 годов находился под Австро-Венгрией и Румынией, имел достаточно устойчивое развитие медицинской отрасли и соответствующей инфраструктуры. Здания лечебных учреждений, спроектированные и построенные в те годы, и по настоящее время работают как лечебные учреждения города Черновцы и Черновицкой области.

Вступ. Історія медицини як галузь науки на землях України пройшла складний і важкий шлях. Описання в літописах діянь монахів-цілителів Агапіта, Пантелеймона, Феодосія та інших можемо вважати одними з перших зачатків для пізніших «словників українських лікарів», подібні описання перших лічців-лікарів становлять початки всесвітньої історії медицини. Матеріали з історії народної медицини, монастирської, козацької, цехової медицини знаходяться в давніх рукописах і першодруках. Проте Україна, позбавлена державності, не могла стати на шлях нормального розвитку своєї культури, науки і освіти. Упродовж століть поневолення наукові установи знаходилися в руках влади, переважно із ворожим ставленням до культури і мови корінного українського населення. Згадаймо хоча б Валуєвський та Емський укази царської влади, ліквідацію польською сананційною владою українських кафедр у Львівському університеті та *numerus clausus* на прийом студентів-українців.

Мета та завдання дослідження. Проаналізувати внесок окремих українських лікарів у створення громадської системи охорони здоров'я на Буковині та в Україні, показати їхню роль у цьому розвитку вітчизняної науки.

Матеріали дослідження. У даній статті розглядається формування історії медицини як науки на Буковині з співставленням до соціально-економічного розвитку в Україні. На теренах України першим науковцем – істориком медицини можемо вважати Петра Пелехіна (1790-1871, уродженець Черкащини) – професора Петербурзької медико-хірургічної академії та медичного класу Києво-Могилянської академії, який викладав історію медицини. Проте тривалий час історія медицини, як і всі медичні науки, розвивалися на українській землі не українцями, мовою панівних держав і в їхньому дусі, як російська, австрійська або польська наука¹.

Низький рівень життя, постійний голод найменш забезпечених верств населення призводили до масових захворювань та смертності. Так, в 1830 році населення Буковини складало 250154 осіб, хворих – 8552, з яких померло 3809 осіб. Статистичні дані за 1868 –

1906 рр. свідчать про постійне зменшення природного приросту населення, хоча народжуваність залишалася високою. Смертність на Буковині складала в окремі роки 55 осіб на 1 тисячу населення. То був найвищий показник у Європі. У 1902 році народилося 52,1 тисяч, а померло 38,2 тисячі чоловік. Особливо високою була дитяча смертність. У 1857 р. на Буковині народилося 28,9 тисяч дітей, а померло понад 14 тисяч, в 1865 році – 21,5 тисяч та 15,5 тисяч відповідно, або більше половини. Наприкінці XIX ст. смертність на Буковині дорівнювала 40 відсоткам від народжуваності, тоді як у Швейцарії такі показники склали – 7,6; в Англії – 14,5³.

Буковина увійшла 1774 року до складу Австро-Угорської імперії – і складала найвіддаленішу та найменшу за площею і населенням автономію. На Буковині в 1776 році проживало понад 125 тисяч людей. З історичних документів Буковини відомо наступне. Впродовж 1774–1786 років Буковина знаходилася у складі Галичини, як окрема автономна адміністративна одиниця габсбургської імперії (Австрії) з правлінням військової адміністрації².

Історію медицини на українських землях досліджували російські автори (В.Рихтер. Історія медицини в Росії. М. 1814,1820; Оранский В.С. Матеріали для історії отечественной медицини. М. 1866; Куприянов Н. Історія медицини в Росії в царствование Петра Великого. СПб. 1872; Матеріали для історії медицини в Росії. Вып.1. СПб. 1981; Змеєв Л.Ф. Былое врачебной России. СПб 1890; Чтения по врачебной истории России. СПб 1896; Матеріали к історії медицини в Росії. М. 1907; Старинные памятники медицинской письменности. М. 1911 та ін.), проте трактували її як історію виключно російської медицини. Подібно характеризувалася історія медицини у київських виданнях того часу (Лесеневич В.М. Очерки из истории медицины. Киев. Вып.1. 1895; Вып.2. 1896).

Децю активізувався розвиток медико-історичної науки з відкриттям в підросійській Україні університетів – Харківського, Київського та Одеського. Історію медицини займалися професори В.О.Караваяв (1811-1892), Микола Козлов (1814-1889), Олександр

Вальтер (1817-1889), Христіан Гюббенет (1822-1873), Карл-Георгій Гейбель (1839-?), Фрідріх Мерінг (1822-1887). У більшості інонаціональні професори висвітлювали питання всесвітньої історії медицини¹.

У той час на західних землях тодішньої України в 1867 році Буковина стала одним із 17 автономних коронних країв австрійської частини дуалістичної монархії (Австро-Угорщини) із титулом герцогства і зі своєю крайовою конституцією. Місцеве самоврядування здійснював Крайовий сейм як законодавчий орган і його відділ як крайовий виконавчий комітет. Самоврядування Буковини підтвержене наданням для краю в 1862 році крайового герба із зображенням голови тура і трьох зірок. Адміністративним центром Буковини від 1779 року стає місто Чернівці, в якому на той час було понад 200 будівель і нараховувалося 1300 жителів. Уже в 1779 році для військових і міських жителів в Чернівцях відкрито військовий шпиталь, а в 1781 році – військову аптеку при якій працювали два фельдшери, а наприкінці 1782 р. до міста прибув дипломований лікар. Ним був Йосип Глабах, який став також першим санітарним радником військової адміністрації.

У 1786 році мерією міста відкрито перший міський шпиталь. Для цивільного шпиталю в пивовара Вайнека було придбано будинок. Згодом, у 1824 р., цей шпиталь перевели до старої тюрми (сучасна пл. Філармонії), а в 1833 р. до спеціально збудованого приміщення. У 1798 році в Чернівці, з населенням понад 8 тисяч жителів, прибуває перша акушерка Марія Теодорин. У 1799 році при першому міському шпиталі відкрито пологове відділення. У 1806 році постановою Буковинського сейму по вул. Святого Миколая (теперішня вул. Садовського, будинки професійного училища № 13) відкрито пологовий будинок на 15 ліжок як самостійну медичну установу, а на його базі у 1809 році почала працювати платна школа практичного акушерства із терміном навчання 8 місяців. На базі цього пологового будинку і школи у 1811 році була відкрита акушерська школа, що іменувалась "Czernowitzer Geburtshilfliches Lehrinstitut" (Чернівецький навчальний інститут пологової допомоги). Подібні акушерські школи були створені і діяли у Відні, Львові, Зальцбурзі, Празі та Кракові.

У 1825 році у Чернівцях почала діяти лікарня очних хвороб. В 1849 р. було споруджено і будинок *військового госпіталю*, що розташовувався по вул. Шпитальній (частина сучасної вул. Т. Шеченка).

У 1849 році під час епідемії від холери у Чернівцях померло 578 чоловік із 15 тисяч мешканців. У 1854 році в місті Чернівцях, яке мало на той час понад 26 тисяч населення, єврейська громада побудувала ще один міський шпиталь на 250 ліжок (колишня перша міська лікарня на вул. Барбюса). Упродовж 1854-1855 рр. звели будівлю *єврейської лікарні* (до 1995 р. міська лікарня №1). Був призначений головний лікар міста, якому підпорядковувалися 9 міських лікарів, які працювали на державних посадах. Окрім них, в місті працювали приватні лікарі. Нестачу професійних лікарів на Буковині поповнювали лікарі – емпірики (цирульники).

Протягом 1801 року, як і повсюди у Європі, у Чернівцях було створено 12 ремісничих цехів, серед яких були цехи аптекарів і хірургів. Лише 1864 року Крайова санітарна рада Буковини заборонила циркульникам хірургічну практику. У 1866 році було засноване "Товариство лікарів Буковини", постійним

членом якого був знаменитий хірург і науковець Йоган Мікулич - Радецький.

У 1868 році від епідемії холери померло 2300 чоловік із 33 тисяч мешканців міста.

У 1870 році створена Крайова рада здоров'я, в обов'язки якої входило здійснення всіх заходів щодо організації медичної допомоги населенню Буковини. Раду очолював крайовий санітарний референт, якого призначав своїм указом імператор. На 1 грудня 1870 року затверджено Крайову раду здоров'я у такому складі: голова – лікар Антон Захар; заступник голови – лікар Карл Денаровський; члени ради: професор хімії доктор Ріхард Прібрам, професор хімії Йоган Штігел, крайові інженери Карл Оман, Вільгельм Мартін, Фердинанд Норман, аптекарі Віллібальд Вельдович і Франц Крижанівський. Рада виконувала функції як дорадчого, так і санкціонуючого органу краю при вирішенні всіх проблем практичної охорони здоров'я, із призначенням на посади медперсоналу, веденням статистичного обліку, аналізу та звітності, вирішенням санітарно-гігієнічних і епідеміологічних проблем.

Рада здійснювала контроль за роботою лікарів, шпиталів, аптек, наглядала за кладовищами, керувала роботою карантинної й ветеринарної служб. У 1879 році Крайова рада підпорядковує собі новий міський шпиталь, який отримує статус і назву Міської громадської лікарні на 500 ліжок, а згодом статус Крайової громадської лікарні на 700 ліжок (теперішня обласна клінічна лікарня). 3 жовтня 1886 р. отримав нові приміщення, для спорудження яких магістратом було відмілено земельну ділянку та кошти.

Комплекс споруд *крайової лікарні* розташовувався навпроти Народного саду і виходив на вул. Семигородську (сучасна Головна). У період перебування краю в складі Румунії лікарня мала 8 відділень та 565 ліжок. В 60-і та 90-і роки 20-го ст. комплекс будівель був доповнений ще двома спорудами.

Використання оздоровчих ресурсів Буковини. У 1844 році землевласник І.Василько відкриває у с. Лопушні санаторій з водами типу відомих лікувальних вод курорту "Грефенберг" (м. Грефенберг в Австрійській Сілезії). Бальнеологічний курорт "Лопушна" використовував для лікування ванни з холодною водою, солоні ванни, ванни із сироватки. У 1917 році на хуторі Лужки біля Вижниці Р. Граблей побудував водолікарню, яка використовувала для лікування місцеві мінеральні води із високим вмістом заліза.

У березні 1888 року був прийнятий закон "Про організацію публічної санітарної служби у громадах воєводства Буковини". Згідно з цим законом Буковина поділялась на окремі санітарні округи (волості), в кожному із яких уводилась посада громадського лікаря, якого утримувала своїм коштом громада. Посаду громадського лікаря за конкурсом міг обійняти тільки лікар, котрий мав відповідну вимогам медичну підготовку та знав мову, якою розмовляла більшість населення округу. У містах і селах Буковини крім лікарів, що працювали у державних і громадських медичних закладах, практикували також дипломовані приватні лікарі, а до 1864 року – ще й лікарі-цирульники.

У 1875 році в Чернівцях, з населенням понад 40 тисяч мешканців відкрито Чернівецький університет Франца Йосипа (теперішній Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича).

У 1880 році створено Буковинську лікарську

палату, президентом якої протягом 1880-1888 років обирався доктор медицини Василь Волян – директор Крайової громадської лікарні².

Важливу роль серед української медичної спільноти відіграли Ярослав Окуневський (1860-1929) військовий лікар, контр-адмірал Австро-Угорського флоту, мандрівник, публіцист, меценат, національно-просвітницький діяч. Ярослав Окуневський народився у сім'ї священника Іполіта та Теклі Окуневських у містечку Радівці, що у Південній Буковині (тепер Редауци Сучавського повіту, Румунія). У 1869 році родина Окуневських переїхала до Яворова неподалік Косова. Родина Окуневських залишила вагомий слід в історії української культури і громадського руху. Старший брат Ярослава - Теофіл (1858-1937) - відомий у Галичині адвокат, засновник "Просвіти", посол до австрійського парламенту, Галицького сейму. Сестра Ольга (1877—1960) була відомою піаністкою, чотири роки навчалась у Миколи Лисенка, акомпанувала на концертах Соломії Крушельницькій. Двоюродна сестра, Софія Окуневська — перша жінка-лікар в Галичині, приятелька Ольги Кобилянської. Я. Окуневський навчався у Коломийській гімназії, був студентом медичного факультету Віденського університету, служив лікарем на флоті, де досяг чину генерала медичної служби. Згодом він переїхав жити до Городенки (Івано-Франківська область), де став головнокомандувачем у санітарних справах Державного Секретаріату ЗУНР. Коли Морське відомство УНР стало формувати полки морської піхоти, виникли проблеми з їхнім медичним забезпеченням. Як колишній головний лікар Австро-Угорського флоту, керівник медичної місії ЗУНР у Відні адмірал Ярослав Окуневський зробив значний внесок у забезпечення військ УНР. Використавши свої зв'язки у Відні, він у 1919 році організував доставку медикаментів і військово-медичного майна на потреби армії.

Софія Окуневська-Морачевська (1865—1926) — перша жінка-лікар Буковини і Галичини. С. Окуневська була дочкою священника, який, втративши молодшу дружину, зрікся священничого сану, став повітовим лікарем у місті Сторожинець, що в Чернівецькій області. Вищу медичну освіту вона здобула в Швейцарії і була не лише першою жінкою-лікарем Західної України, але і "...першою в Австро-Угорщині україною, яка закінчила університет". У 1894 р. С. Окуневська-Морачевська (вона рано вийшла за польського лікаря, вченого і літературного критика-естета Вацлава Морачевського) на медичному факультеті Львівського університету блискуче здала необхідні іспити і стала доктором медицини. Це була дуже талановита і високо освічена жінка, "яку природа щедро обдарувала і фізично, і духовно. Ніжна і відкрита душею, вона викликала шире захоплення у всіх, хто її знав. Упродовж свого недовгого життя вона багато читала, сама писала статті, оповідання та нариси⁶.

Наприкінці XIX ст. відомим на українських землях істориком медицини став Савелій Григорович Ковнер (1837-1896, уродженець м. Вільна). Він вчився в рабинській школі, був викладачем єврейського училища, опісля закінчив Університет св. Володимира і став земським лікарем, працював довгий час у м. Ніжині, згодом у Києві. Знав багато мов, в тому числі стародавніх, підготував фундаментальні праці із всевітньої історії медицини, що ґрунтувалися на першоджерелах («Історія стародавньої медицини і вступ до всезагальної історії медицини», Київ, 1878; «Історія середньовічної медицини», вип.1. 1893;

вип.2. Київ, 1897)¹.

Розвиток медицини на західноукраїнських землях досліджували польські історики медицини: Gąsiorowski Zbiór wiadomości do historyi sztuki lekarskiej w Polsce: od czasów najdawniejszych, aż do najnowszych. Poznań, T.I-IV, 1839-1855; Szumowski W. Galicja pod względem medycznym za J. Krupinskiego – pierwszego protomeyka (1772-1783), Lwów, 1907; W. Zwoździak. Historia wydziału lekarskiego uniwersytetu Lwowskiego. Archiwum historii medycyny, 1964-1965; B. Seida. Dzieje medycyny w zarysie, 1997 та ін.

Можна припустити, що історія медицини в Україні має глибокі традиції, багатий, хоч і розрізнений та нерівноцінний доробок та значні здобутки. Українська історія медицини як наука розвивається на фундаменті, закладеному як українськими, так і іншими вченими протягом століть, на працях лікарів-науковців в краю та в діаспорі. Необхідно глибоко та об'єктивно оцінювати різні періоди її становлення, особливо в часи, коли її розвивали інонаціональні лікарі-науковці іншими мовами, коли вона знаходилася під тиском ідеологічних та політичних догм. Підсумовуючи сказане, маємо всі підстави розглядати сьогодення як період найбільш активного формування української історії медицини як частини нашої історичної науки, як самостійної галузі медичних наук. Така галузь науки має, насамперед, об'єктивно висвітлювати розвиток всевітньої медицини, без пропаганди ненависті суспільних груп, воєнничого вульгарного атеїзму, представляти внесок зарубіжних, українських, російських вчених у світову медицину, об'єктивно характеризувати медицину радянського періоду з її позитивами і негативами. Важливою складовою української історії медицини має бути історія медицини України (історія української медицини), яка зараз активно формується і про яку в добу тоталітаризму взагалі не було мови. Підсумком довготривалих комплексних систематичних досліджень має стати багатомісна загальна і спеціальна історія медицини України, яка охоплювала би понад тисячолітній період її становлення, зокрема розвиток народної медицини, монастирської медицини, медицини козацької та гетьманської держави, цехової (ремісничої) медицини, сучасної наукової (традиційної) та нетрадиційної медицини, розвиток медсестринства, вклад українських вчених і лікарів у розвиток медицини інших країн, розвиток теоретичних і клінічних медичних наук, розвиток системи охорони громадського здоров'я, становлення медичної освіти (середніх і вищих медичних шкіл), розвиток медичної термінології, назовництва і літератури, становлення санітарно-медичного законодавства, розвиток медичної промисловості України, персоналії лікарів України.

Українська історія медицини повинна розвиватися з врахуванням досвіду історичної науки України, досягнень світової історії медицини, на тих традиціях, які були на українській землі, на фундаменті, закладеному як українськими, так і іншими вченими і літописцями протягом більше ніж тисячоліття, на працях лікарів-науковців в краю та в діаспорі. Вона повинна стати гідною і вагомою складовою української історичної науки та всевітньої історії медицини.

Висновок. Буковинський край, який у той період перебував під Австро-Угорщиною та Румунією, мав сталий розвиток медичної галузі та інфраструктури. Створені системи санітарно-епідеміологічного нагляду, охорони здоров'я насе-

лення, включаючи такі професійні групи, як військові, ремісники, а також допомога вагітним жінкам в період пологів, працювали під ретельним контролем крайових рад. Будівлі лікувальних закладів, спроектовані та зведені у ті роки, і по теперішній час працюють як лікувальні установи міста Чернівців та Чернівецької області.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямку є вивчення історії медицини на Буковині у наші дні.

Reference

1. Y.Aroslav Ganitkevich. Pro stan stanovlennya ukrains'koi istorii medicini. Rezhim dostupu: <http://ntsh.org/content/yaroslav-ganitkevich-pro-stanovlennya-ukrayinskoyi-istoriyi-medicini>
2. Z istorii rozvitku medicini v Chernivcyah. Rezhim dostupu: <http://cv.goldenpages.ua/details/122821/8808/z-istorii-rozvitku-medicini-u-chernivcyah#desc>
3. Istoriya ta rozvitok medicini na Bukovini. Rezhim dostupu: <http://www.bukmed.cv.ua/2011/02/15/storya-medicini-bukovini.html>
4. Evgen Ozarkevich // Enciklopediya ukrainoznavstva. - Enciklopediya ukrainoznavstva. Slovníkova chastina (EU-II). - Parizh, N'yu-Jork, 1966. - T. 5. - S. 1830 - 1841.
5. Kicera O. Sofiya Atanasivna Okunevs'ka-Morachevs'ka - persha zhinka Bukovini i Galichini / O. Kicera, O. Kicera, N. Kicera // ZHinochij likar. - 2011. - № 1. - S. 48 - 49.
6. Radish YA.F. Istoriya ukrains'koi medicini //Materiali konferencii VULT. - Kii'v 29 kvitnya, 1995. - K.,1995. - s. 54-56.

Khukhlina Oksana, Smandych Vitaliy. Development of medicine in the territory of Bukovina during 1800-1900 years: the origin, formation. In the article the matiraly medical and historical works of a foreign doctor for dominance of the Russian and Austro-Hungarian empires Romanian, Ukrainian doctors and historians of medicine during the "Ukrainian revival" Diaspora physicians and independent Ukraine.

History of medicine as a branch of science in the lands of Ukraine has passed a difficult and arduous journey. Description in the annals of the acts of the monks-healers Agapito, Panteleimon, Feodosiya and other can be considered one of the first rudiments for later "dictionaries of Ukrainian doctors," a similar description of the first leccy doctors are beginning of the world history of medicine. Materials on the history of folk medicine, the monastery, Cossack, craft of medicine are in the ancient manuscripts and peredyrag. However, the Ukraine, deprived of statehood, could not become the path of normal development of their culture, science and education. For centuries of enslavement academic institutions were in the hands of the authorities, mainly of the hostile attitude to the culture and language of the indigenous Ukrainian population. Recall Valuev and EMS decrees of the tsarist regime, the liquidation of the Polish sanitation government Ukrainian chairs at Lviv University and the numerus clausus on the admission of Ukrainian students.

Bukovina region, which during the years 1800-1900 was under Avsto, Hungary and Romania, had a rather stable development of medical industry and infrastructure. Despite the significant lack of doctors and medical personnel have been established system of sanitary-epidemiological surveillance, public health, including the provision of care in such professional groups as soldiers, artisans, etc., and System pregnant women during childbirth, working under the close supervision of regional councils and administatsiyi. The buildings of medical institutions, designed and built in the years and has been working as the hospitals of the city of Chernivtsi and Chernivtsi region.

Key words: *history of medicine, Bukovina, medical education, health care.*

Хухліна Оксана Святославівна - доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб ВДНЗ України "Буковинський державний медичний університет". Коло наукових інтересів: історія медицини України та Буковини, історія розвитку та становлення Буковинського державного медичного університету, кафедри госпітальної терапії (тепер - внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб), Чернівецької обласної організації «Асоціація терапевтів ім. акад. В.Х.Василенка, терапевтичних шкіл професорів Самсон О.І., Синчука О.М., Коломоївця М.Ю. Автор понад 600 друкованих наукових та навчально-методичних праць.

Oksana Khukhlina MD, professor, head of the department of internal medicine, clinical pharmacology and occupational diseases of the State Higher Educational Institution of Ukraine "Bukovina State Medical University." Research Interests: *History of Medicine of Ukraine and Bukovina, story development and establishment of Bukovina State Medical University, Department of Hospital Therapy (now - internal medicine, clinical pharmacology and occupational diseases), Chernivtsi regional organization "Association of Physicians named. Acad. V.H. Vasylenka, therapeutic schools professors Samson AI, Sinchuk ON, MY Kolomoysya. Author of over 600 published scientific and educational works.*

Смандич Віталій - асистент кафедри внутрішньої медицини, клінічної фармакології та професійних хвороб ВДНЗ України "Буковинський державний медичний університет". Автор більше 30 друкованих наукових та навчально-методичних праць. Коло наукових інтересів: історія медицини, роль профілактичної медицини в контексті попередження розвитку ускладнень захворювань, особливості перебігу захворювань підилункової залози за коморбідності із ожирінням, профілактична медицина, управління в системі охорони здоров'я.

Vitaliy Smandych - assistant of the department of internal medicine, clinical pharmacology and occupational diseases of the State Higher Educational Institution of Ukraine "Bukovina State Medical University". Author of more than 30 published scientific and educational works. Research Interests: *history of medicine, the role of preventive medicine in the context of prevention of complications of diseases, especially of diseases of the pancreas by comorbidity of obesity, preventive medicine, management of the health system.*

Received: 12-10-2016

Advance Acces Publisher: November 2016

© O. Khukhlina, V. Smandych, 2016